

som, jemne povedané, nedôverčivý. So mnou, trúfam si povedať, takmer všetci kolegovia. Pri čítaní prítomnej štúdie, ktorá je odborne fundovanou polemikou s názorom Pavla Vongreja, že autorom básne Ku dňu 6. júna je Ján Botto, sa moja averzia zmierňuje. Na sugestívne otázky autora typu „je možné, aby sa autor dvoch básní na tú istú tému...“ (s. 218) síce môžeme pokojne odpovedať, že „je to možné“, ale najmä pod dojmom jeho argumentácie musíme dodať, že „málo pravdepodobné“. Odporúčam Štrausovu štúdiu všetkým, ktorí obľubujú lúštenie sporov o autorstvo či odhaľovanie iných odborných tajomstiev.

Komentované štúdie pokladám v literárnovednej časti zborníka za centrálnu. Príležitostný ráz, ktorý signalizuje úvod, sa v nich podarilo zredukovať, resp. eliminovať a do popredia sa dostala ich diskusná produktívnosť.

René Bilík

Flusser, Vilém: KOMUNIKOLÓGIA. Bratislava : Mediálny inštitút, 2002, preklad Alma Münzová. 253 s.

Najčastejším označením, prostredníctvom ktorého sa jednotliví komentátori Flusserovho diela pokúšajú špecifikovať jeho pozíciu medzi teoretikmi médií a osobitosť jeho prístupu k fenoménu komunikácie, je pomenovanie filozof komunikácie. Flusser je nielen vynikajúcim znalcom dejín filozofie, nezanedbateľný je aj jeho osobný prínos k rozvoju a obohateniu súčasného filozofického myslenia. Aj keď je najčastejšie priradovaný k postmodernej filozofii, väčšina jeho skrytých i otvorených odkazov a inšpirácií sa viaže k dvom starším filozofickým autoritám – Heideggerovi (motív „zabudnutosti“, chápanie pobytu ako bytia k smrti, existenciálny rozmer ľudskej existencie a v niektorých prípadoch i zjavná

heideggerovská dikcia ozvláštnujúca niektoré pasáže Komunikológie i niektorých iných Flusserových diel) a k Husserlovi.

Centrálnym problémovým východiskom Komunikológie je totiž motív krízy kultúry. Táto je v určitom zmysle analogická s krízou vied, ktorú svojho času Husserl reflektoval vo svojej „Krisis“. Súčasná kríza však podľa Flussera nie je ani tak krízou našich spôsobov kodifikovania sveta, podobne ako sa ani kríza vied bezprostredne nedotýkala vied samotných (v čase, keď Husserl túto diagnózu stanovil, veda sa naopak intenzívne rozvíjala). V oboch prípadoch ide skôr o určitú „krízu človeka“. Jej podstata spočíva v tom, že význam médiami sprostredkovaného sveta (rovnako ako aj význam vedy) pre náš ľudský život sa pozvoľna vytráca, a to v tom zmysle, že nás nepribližuje nášmu žitému svetu, ale ho určitým spôsobom marginalizuje a znehodnocuje.

Prvá kapitola práce sa začína analýzou súčasnej komunologickej situácie. Komunikáciu Flusser delí podľa dvoch kritérií: 1. podľa sémantických hľadísk (z hľadiska charakteristiky posolstva, ktoré sa vysiela); 2. podľa syntaktických hľadísk (z hľadiska štruktúry komunikácie). Obe tieto hľadiská sa zároveň navzájom ovplyvňujú. V rámci sémantických hľadísk rozlišuje medzi faktickou informáciou (komunikémy vedy), estetickou informáciou (komunikémy umenia) a normatívnou informáciou. V rámci syntaktických hľadísk uvažuje o štyroch modeloch štruktúr diskurzu (divadelných, pyramídových, stromových a amfiteátrových diskurzoch) a dvoch modeloch štruktúr dialógu (kruhových a sieťových dialógoch). Kým dialóg vymedzuje metóda generovania nových informácií z iných, funkcia diskurzívnej formy komunikácie sa vyznačuje konzervovaním a ochranou existujúcich informácií pred zmenou. Ich odlišnosť je však len relatívna – dialóg a diskurz sa vzájomne podmieňujú. Rovnováha medzi nimi však môže byť narušená. Dnes sa tak deje v prospech diskurzívnej podoby komunikácie. Dis-

kurzivita, pokiaľ je pozbavená prvkov dialogickosti, inklinuje k autoritatívnosti s možným výústiením do diskurzívneho totalitarizmu, do totalitnej davovej spoločnosti.

Podľa Flussera sa Marshall McLuhan mylil, keď sa domnieval, že amfiteátrové médiá môžu ľudstvo premeniť na svetovú dedinu, miesto toho ho však premieňajú len na „svetový cirkus“. Proces ich nástupu nevyústil v ideálny svet „komunikatívnej spoločnosti“, kde môže komunikovať každý s každým bez ohľadu na časovú a priestorovú dostupnosť, ale do totalitnej spoločnosti, kde je každý jedinec vystavený totálnemu tlaku diskurzívnych médií, pri totalnej nemožnosti medziľudskej komunikácie.

Ďalším dôsledkom potlačenia dialógu diskurzom je tiež informačné ochudobnenie komunikácie. Princípom amfiteátrových médií je šírenie posolstiev bez adresáta. Táto ich neadresnosť, resp. ich adresovanie anonymnému a abstraktnému („spriemerovanému“) príjemcovi vyústila k ich schematizácii.

Ľudskú komunikáciu chápe Flusser ako umelý proces. Je postavená na symboloch usporiadaných do kódov. Pretože ľudská komunikácia je postavená na symboloch, súvislosť medzi symbolom a jeho významom nie je daná objektívne, ale je výsledkom konvencie – ľudská komunikácia nemá objektívny, ale intersubjektívny charakter. Veda o ľudskej komunikácii musí mať preto nutne interpretatívny charakter. Z tejto perspektívy sa ľudská komunikácia nedá interpretovať kauzálne (z jej sociálnych, politických, hospodárskych, psychologických a historických príčin), ale len teleologicky – z jej zámerov. Týmto zámerom je pridať našej existencii (spejúcej k smrti) určitý zmysel. Flusserov prístup možno z tohto hľadiska chápať ako určitú alternatívu k psychologizujúcim a sociologizujúcim analýzám (Marshall McLuhan). Rovnako ho možno tiež chápať ako alternatívu k teórii informácií (informatike), ktorá skúma komunikáciu ako objektívny prírodný proces. Zámerom kodifi-

kovania (komunikácie prostredníctvom symbolov) je vniesť do významovo neurčitej a neprehľadnej skutočnosti zmysel a poriadok tak, aby sme sa v nej dokázali orientovať a aby nadobudla ľudský význam.

Flusser sa zameriava predovšetkým na tri charakteristické kódy – rozlišuje medzi predhistorickou rovinou vedomia (magickou, mýtickou existenciou), historickou rovinou (modernou, pokrokovou existenciou) a posthistorickou rovinou (posthistorickou existenciou). Za týmto triadickým modelom tu však nemožno hľadať nejakú reminiscenciu na hegelovskú dialektiku, tak ako je prítomná napríklad v McLuhanovej schéme (posledný člen ním postulovaného radu je syntézou svojich predstupňov, ich určitým vygradovaním). McLuhanov príbeh je v tomto zmysle príbehom s „dobrým koncom“. Flusserova trojica existenčných foriem (predhistorická, historická a posthistorická rovina vedomia) sa nekryje s McLuhanovým náčrtom vývoja komunikologickej situácie, a nie je ani triedou v hegelovskom zmysle – tretí člen tohto radu nie je reštitúciou prvého na novej, kvalitatívne vyššej úrovni. Jeho pozícia je hodnotovo neutrálna – nereprezentuje najvyššie a ani najlepšie možné štádium. Každé z nich totiž v sebe obsahuje rovnaký potenciál odcudzenia (každé z nich môže byť mostom i väzením) a každé z nich rieši tú istú úlohu.

Flusser rovnako odmieta luhanovské delenie médií podľa zmyslovej roviny (delenie kódov podľa zmyslov). Podľa McLuhana médiá zodpovedajú za preferenciu určitej stránky zmyslového vnímania, v dôsledku čoho menia naše percepčné návyky a v konečnom dôsledku i našu víziu sveta. McLuhan za prvý zlatý vek ľudstva (pre ktorý bola charakteristická harmónia zmyslového vnímania) považuje predliterárne, orálne obdobie. Flusser tomuto štádiu neprisudzuje samostatnú existenciu – hovorové jazyky (jazykové kódy) nie sú podľa neho pre svoju vzájomnú otvorenosť vhodným nástrojom pre orientáciu v kodifikovanom svete.

S prvým členom Flusserovho radu – s myšticou (alebo tiež magickou či rituálnou) existenciou sa spája magicko rituálne vedomie (obrazovými kódmi programovaná rovina vedomia) a imaginatívne myslenie (myslenie v obrazoch a predstavách). Imagináciou nazýva schopnosť sprostredkovať svet prostredníctvom obrazov, schopnosť abstrahovať plochy z časopriestoru a späťne ich do neho premietiť. Jej výsledkom sú dvojdimenzionálne symboly, obrazy majú teda magický charakter. Znamená to, že posolstvá sprostredkované plošnými kódmi majú synchronický, analytický, nesprostredkujúci, t. j. „ahistorický“ charakter.

Pre modernú „pokrokovú“ existenciu je charakteristická lineárnymi (abecednými) kódmi programovaná rovina vedomia. Svet tu prežívame, poznávame a hodnotíme predovšetkým prostredníctvom kategórie abecedného kódu. S touto rovinou vedomia sa spája pojmové myslenie. Ak podstatou imaginácie bolo nahrádzať reálne vzťahy imaginárnymi, podstatou vysvetlenia je nahradenie predstavovaných (imaginárnych) vzťahov pojmovými, rituálu kalkulom, imaginárneho kódu merkantilným, imaginujúceho („magického“) vedomia rátaujúcim („historickým“), predstavy pojmom, obrazu literou. Ak podstatou imaginácie je transformovanie štvorrozmerného časopriestoru na plochy, v tomto prípade ide o rozvinutie takto utvorených povrchov do línií. Abeceda je teda kódom znamenajúcim nie svet (fenomény), ale obrazy. Posolstvá sprostredkované lineárnymi kódmi majú diachronický, syntetizujúci, procesuálny, t. j. „historický“ charakter. Generalizácia tohto lineárneho kódu a ním kodifikovanej vízie sveta súvisela s procesom alfabetizácie – zavedením všeobecnej školskej dochádzky a vynájdéním knihtlače (zlcnením textov). I keď prvoradým motívom vynájdénia písma bolo pridať našim životom nový význam (potom, čo v tejto funkcii stroskotali obrazy), mal tento spôsob kodifikácie dôsledky, ktoré ich vynálezcovia nemohli tušiť – viedol

do vzniku historického vedomia, t. j. i vzniku národov a nacionalizmu, a v konečnom dôsledku i k vzniku exaktnej vedy a techniky.

Postulovaním posthistorickej existencie Flusser radikálne prekračuje rámec McLuhanovskej tematizácie. Načrtáva tu kontúry novej sémantickej revolúcie, v dôsledku ktorej národné jazyky strácajú svoj význam a ich funkciu preberajú technické kódy, na obraz ktorých sú postupne prekódované všetky pôvodnejšie štruktúry vedomia. Jedným z jej dôsledkov je i to, že riadky textov dnes prestávajú byť primárnymi nositeľmi posolstiev a túto funkciu na seba preberajú plochy (fotografie, plagáty, steny kín, obrazovky, dopravné značky a pod.). Tieto plochy nie sú produktom remesla, ale produktom rozvinutej techniky, nie sú vytvorené ľuďmi, ale prístrojmi. Flusser im dal preto prívlastok technické. Delí ich do dvoch kategórií: tie, ktoré môžu dešifrovať len odborníci (tzv. elitárne technické obrazy) a masové technické obrazy. Kým masové technické obrazy sa vysielajú prevažne v amfiteátroch (masmédiách), elitárne obrazy fungujú v stroinových diskurzoch vedy a techniky. Kompetenciu, ktorá je predpokladom dešifrovania technických obrazov, Flusser nazýva technickou imagináciou – chápe ňou schopnosť prekladať pojmy do technických obrazov a takéto obrazy potom dešifrovať ako symboly pojmov. Podľa Flussera problém spočíva v tom, že technickú imagináciu uplatňujú zatiaľ len odborníci v ich špeciálnej oblasti, a nie je všeobecnou výbavou nás.

Technický obraz Flusser vymedzuje ako plochu pokrytú symbolmi, ktoré na rozdiel od tradičných obrazov neznamenajú svet (scény), ale symboly lineárnych textov (pojmy). Nie sú teda obrazom sveta, ale obrazom pojmov, ktoré si utvárame o tradičných (predabecedných) obrazoch. Lineárne kódy sa „čítajú“ – ich posolstvo je výsledkom určitého procesu. V tomto akte čítania sa prijíma diachronicky. Naopak, posolstvo dvojrozmerných kódov je bezprostredne disponibilné a z tejto perspektívy

vy môže byť preto reflektované synchronne. V dôsledku toho už nechápeme veci procesualne, jednorozmerne, v podobe línie, ale štruktúralne, viacrozmerne, obrazne. Expanzia týchto kódov má však jeden závažný dôsledok – vedie k posthistorickej existencii. Flusserom ohlásený koniec dejín však nie je nejakým koncom konca (historickou nirvánou na spôsob Hegela či Fukuyamu), ale začiatkom nového začiatku. Flusser sa pokúša tento „post-apokalyptický svet“ parametrizovať a načrtnúť jeho základné kontúry. Prehodnocuje existujúce hodnotové a kategoriálne rámce, prostredníctvom ktorých sme svet doteraz hodnotili, poznávali a prežívali a tým ho robili pre nás pochopiteľným.

Tento model umožňuje interpretovať aj určitú skupinu medzikultúrnych a medzigeneračných neporozumení. Situácia sa totiž komplikuje tam, kde sa odohral vpád technických obrazov do predabecedných kultúrnych prostredí, do krajín, ktoré sa nachádzajú v predalfabetizačnom období, resp. v prostrediach, kde popri sebe koexistujú odlišne programované skupiny – napr. staršia generácia, ktorá je programovaná prevažne abecedne a mladšia generácia programovaná prevažne technicko-imaginárne.

Podľa Flussera je cesta k svetu fenoménov čoraz sprostredkovanejšia (tradičné obrazy sú v tomto zmysle abstrakciami 1. stupňa, texty abstrakciami druhého a technické obrazy abstrakciami 3. stupňa), v dôsledku čoho zároveň dochádza k postupnému ochudobňovaniu významu a tým i k desakralizácii našej existencie. Obrazy, texty i technické obrazy majú v sebe inherentnú tendenciu osamostatňovať sa od sveta fenoménov, mienených obrazov či pojmov a majú ambíciu stať sa čoraz nepredstaviteľnejšími a tým i bezvýznamnejšími. Existuje kritický okamih, od ktorého tradičné obrazy už nesprostredkujú nič smerom k svetu, texty k obrazom a technické obrazy k textom a tým nepriamo k svetu, ale menia sa na nepreniknuteľné múry zatarasujú-

ce cestu k svetu. Môže nastať situácia, keď svet už nevnímame skrze obrazy, ale len ako kontext obrazov, keď ho nepoznávame prostredníctvom kníh či iných technicko-obrazových médií, ale reflektujeme ho ako knihu, alebo ho sledujeme ako film; sme teda čoraz menej schopní utvoriť si obraz sveta, v ktorom žijeme. Pretože sa obrazy stali nepochopiteľnými, vyvstala potreba porozumieť im. Táto úloha bola zverená vysvetleniam obsiahnutým v textoch. Ten istý osud však postihol aj texty – i ony sa stali nepredstaviteľnými, a preto sa vynasli technické obrazy, ktoré mali umožniť, aby texty opäť niečo „znamenali“.

Dnes teda stojíme pred problémom „dešifrácie“ technických obrazov. To, či sa tak stane, však závisí aj od určitej podoby gramotnosti – našej schopnosti dešifrovať tieto kódy či nimi kódované informácie. Jej súčasťou je schopnosť imaginácie, pojmového myslenia a technickej imaginácie, t. j. schopnosť prekladu (a spätného prekladu) zo štvorrozmerného časopriestoru do dvojrozmerných obrazových kódov, prekladu obrazov do abecedy a z abecedy do technických obrazov. Princiipiálne je teda možné žiť na úrovni magického, historického i posthistorického vedomia a dokonca vo všetkých troch kodifikovaných svetoch – magickom, historickom i posthistorickom súčasne. Ich kódy možno vzájomne prekladať (táto schopnosť asociuje Welschov transversálny rozum).

Za dnešnou krízou kultúry vidí Flusser predovšetkým dve príčiny. Prvou z nich je to, že masové technické obrazy klamú. Lož technických obrazov spočíva v tom, že ich prijímame tak, akoby boli tradičnými magickými obrazmi. Technické obrazy nám dnes blokujú cestu k svetu a zaplietajú nás do ilúzií. Chyba čítania technických obrazov spočíva v zámene symbolov za symptómy. Táto zdanlivá objektivita technických obrazov je však ilúziou. Zvádza k analýze a kritike sveta, miesto toho, aby sme svoju pozornosť a kritiku upriamili na ich zhotovovanie a výrobu. Dešifrovať tech-

nické obrazy – znamená ich demaskovanie, t. j. odhalenie, že neznamenajú určitý stav vecí, ale pojmy.

K tejto kríze prispelo i rozrušenie hraníc medzi elitárnymi diskurzmi a masovou komunikáciou. Dôležité je totiž aj to, v akých komunikačných štruktúrach (dialogických či diskurzívnych) a po akých komunikačných dráhach a s akým smerovým vektorom sa komunikémy pohybujú. Určujúcou pre charakter tejto krízy je aj povaha týchto komunikém. Pretože masmédiá majú imperatívny charakter, komunikémy, z ktorých ich poslanstvo pozostáva, predstavujú určité modely správania. Problém podľa Flussera nespočíva v tom, že médiá sú imperatívne, ale v tom, že naše správanie jednostranne orientujú na konzum. Tento fakt však bezprostredne nevyplýva z ich vnútornej povahy, ale je dôsledkom rozhodnutia vysielača týchto posolstiev. Médiá nás neprogramujú automaticky, ale záleží, ako sú používané. Podľa Flussera nejde preto primárne ani tak o posolstvá médií, ako sa domnieval McLuhan, ale o posolstvá vysielačov. Netyká sa preto ani tak masových, ale skôr elitárnych médií (vedy a techniky).

I keď rozštiepenie ľudstva na vysielače posolstiev a ich prijímače, teda na časť programujúcu a časť programovanú, je problém súčasnosti zložitejší. Ťažkosť spočíva v tom, že tieto hranice medzi elitnou a masovou úrovňou komunikácie sa dnes stali značne neprehľadnými. Rozlfsenie medzi obidvoma rovinami komunikácie dnes prebieha nie ako hranica medzi skupinami ľudí, ale ako zlom vnútri vedomia. I keď existuje elitná úroveň komunikácie, nemožno k nej už priradiť žiadnu konkrétnu skupinu ľudí. Expert je elitárny, len pokiaľ komunikuje vnútri svojej špeciálnej oblasti, inak je súčasťou masy. Preto je ťažké tento kruh prelomiť.

Príčinou súčasnej krízy je teda to, že pri masových technických obrazoch sa význam kódu číta nesprávne – jednak ako tradičný obraz, jednak v zmysle vysielača, v dôsledku čoho nás technické obrazy „magicky“ programujú na pasív-

ny konzum. Táto kríza by sa dala podľa Flussera vyriešiť v prípade, ak by sa podarilo zmeniť štruktúru komunikácie v prospech dialógu. Avšak tento prelom štruktúr médií sa nedá uskutočniť, pokiaľ sa nenaučíme správne používať kódy, pokiaľ si neosvojíme technickú imagináciu.

Určitú pravdu však nemožno uprieť ani Marshallovi McLuhanovi. Formuje nás totiž nielen to, čo tvorí obsah posolstva prenášaného daným médium či prípadný zámer vysielača, ktorý sa do tohto obsahu otvorene alebo skryte premieta, ale aj samotný charakter médiá, jeho inherentný program, a to i napriek tomu, že tento program môže byť nezamýšľaným dôsledkom či vedľajším efektom pôvodne iného zámeru vysielača, či s ním byť dokonca v určitom rozpore. Lineárne kódy nás programujú na historické vedomie nezávisle od toho, či sú používané v dialogických alebo diskurzívnych médiách, nezávisle od rozhodnutia vysielača.

Český filozof Jan Sokol na svojich prednáškach často vymedzoval filozofiu svojiským spôsobom – definoval ju ako analýzu viet typu „život je pes“. Ak by učiteľ na hodine biológie definoval život tradične, napríklad ako „výmenu látok“, nič podstatné by sa s poslucháčmi neudialo (toto vžitá a „ošúchané“ tvrdenie by v mysliach poslucháčov vôbec nezarezonovalo). Ak však namiesto tejto definície vysloví tézu „život je pes“, poslucháči aspoň na chvíľu spozornejú (prinajmniej sa stane podozrivým momentálny zdravotný stav prednášajúceho). Vo filozofii, a nielen v nej, ide podľa Sokola práve o tieto vety – vety, ktoré „zadfhajú a kladú odpor, vety, ktoré nás prebúdzajú k reflexii a nútia myslieť“. Flusserova práca je z hľadiska situovania problémov do netradičných kontextov nesmierne inšpiratívna a objavná. Ním načrtnutá mapa komunikologickej situácie má neobyčajný explanačný potenciál – okrem iného sa komunikológiu snaží budovať ako všeobecnú teóriu duchovných vied.

Branislav Malík